

ZNAČENJE ARISTOTELOVOG RAZUMIJEVANJA *POLITEIE* ZA SUVREMENU DEMOKRACIJU

RATKO ČORIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 321.7
Stručni članak
Professional paper

Primljeno
: 1999-11-16
Received

U ovom tekstu autor analizira nastanak pojma političkog u Grka koji svoj puni izraz nalazi u Aristotelovoj praktičnoj filozofiji. Njen središnji pojam je *politeia*, shvaćena kao aktivitet slobodnih i jednakih građana u kreiranju dobrog života u zajednici. *Politeia* je također unutarnji cilj koji prati sve državne poretke koji se u konkretnoj političkoj praksi pojavljuju kao "miješani ustavi". Polazeći od toga u tekstu se analiziraju neki suvremeni pokušaji da se u odnos dovedu stara i nova *politeia* kao mješavine. Nova *politeia*, kao moderna ustavna država mješavina je u kojoj predstavništvo predstavlja element aristokratske vladavine, a opće biračko pravo demokratski element. Međutim, tek briga za društvenu i etičku cjelinu koju iskazuju politički predstavnici, ali i građani koji ih izabiru i kontroliraju, čini modernu ustavnu državu usporedivom sa Aristotelovom *politeiom*.

KLJUČNE RIJEČI: *politeia*, moderna ustavna država, neposredna demokracija, predstavništvo, miješani ustavi, briga za društvenu i etičku cjelinu

Govoriti o aktualnosti Aristotelove praktične filozofije i posebno, o aktualnosti njegovog razumijevanja *politeie* za suvremenu demokraciju, samo po sebi nameće ponovno preispitivanje izvorno grčkog razumijevanja pojma

političkog, ali isto tako i promjene koje je taj pojam zadobio u kasnijem povijesnom razvoju, poglavito u razdoblju od novog vijeka do danas.

Nastanak pojma političkog veže se uz Atenu i 5. stoljeće prije Krista kada u tom grčkom polislu dolazi do specifične "politizacije" građana koja se očitovala u sudjelovanju sve širih slojeva građanstva u donošenju odluka o pitanjima od zajedničkog interesa. Politika, odnosno aktivno sudjelovanje građana u životu polisa kao cjeline, postaje središnji element života građana kao građana. U tom smislu i razumijevamo razvoj samog pojma *polis* koji u ranijem razdoblju grčke civilizacije označuje utvrdu, utvrđeno nenastanjeno mjesto, kasnije grad u suprotnosti prema selu, da bi upravo u 5. stoljeću pr. n. e. *polis* označavao same građane. Valja stoga istaći da se nastanak pojma političkog poklapa s nastankom prvih demokracija u ljudskoj povijesti, koje su u antičkoj Grčkoj mogle nastati samo kao neposredne ili direktne demokracije. U njima se izgradio, kako je istakao Christian Meier, specifičan politički identitet i solidarnost građana koja se nije "mogla nastaviti na njihove različite neposredne interese, nego je ona morala nadovezati na općeniti, i tako posredovani, dakle građanski interes. Tek to ga je činilo jakim" (nav. pr. Pažanin, 1988). Dakle, građani koji su se dotad sretali kao susjedi, seljaci, obrtnici, pripadnici kulta - kao slobodni i jednaki građani svojim su govorom i djelovanjem sudjelovali u konstituiranju zajedništva *polisa*. Bitno je u ovom grčkom konstituiranju političkog istaći činjenicu da se politikom u Ateni nisu bavili za to posebno osposobljeni, "kvalificirani" građani kao nekakav poseban sloj građana unutar *polisa*, nego je područje političkog odnosno javnog djelovanja bilo dostupno svakom slobodnom građaninu. Dakle, svaki je građanin *polis*a, uz svoj privatni život, koji je provodio kao gospodar domaćinstva (*oikosa*), živio, i to punim intenzitetom, javni život, koji se sastojao u institucijama *polisa* te u razboritom djelovanju u svrhu zajedničkog dobra. Razlikovanje područja *oikosa* i područja *polisa* bilo je omogućeno upravo poimanjem pojma slobode, pa je stoga u pravu Hannah Arendt kada kaže da je "biti slobodan (...) značilo biti slobodan od nejednakosti prisutne u vladalaštvu (u okviru *oikosa*, prim. R. Č.) i kretati se u prostoru u kojem ni vladavina ni potčinjenost ne postoji" (Arendt, 1991, 31).

Taj moment političkog, koji naglašava aktivitet građana u javnom području a u svrhu ozbiljenja dobrog života u zajednici (*polisu*), temeljna je odrednica Aristotelove praktične filozofije. U njoj je posebno naglašen odnos slobode i jednakosti koji određuje područje javnog djelovanja, za razliku od privatnosti *oikosa* u kojem prevladava odnos ne-slobode, odnos u kojem uvijek isti vlada. Poznato je da je Aristotel u svom razvrstavanju državnih poredaka demokraciju negativno vrednovao. Središnji pojam njegove političke teorije

nije demokracija, već *politeia*, višeznačnica kojom je Aristotel izrazio izvorno grčko iskustvo političkog, kako se ono stvarno pojavilo na tlu Atene i drugih grčkih polisa u 5. stoljeću pr. n. e. *Politeia*, shvaćena kao građanstvo, kao aktivitet slobodnih i jednakih građana u kreiranju dobrog života u zajednici te kao naizmjenično i redomično vladanje i pokoravanje vladavini, od Aristotela je paradigma političkog i demokratskog uopće.

Činjenica koju smo netom istakli, da se, naime, nastanak prvih demokracija u ljudskoj povijesti vremenski poklapa s nastankom političkog kao takvog, upućuje nas na zaključak da je izvorno, grčko prakticiranje demokracije kao neposredno sudjelovanje svih slobodnih građana u oblikovanju javnog života *polisa* moralo ostaviti nekog traga i u kasnijim epohama, koje karakterizira drukčiji odnos prema javnom području uopće, drukčije poimanje političkog te prakticiranje drukčijeg, predstavničkog modela demokracije. Što je, nakon svih ovih promjena, ostalo od izvornog pojma političko - ili - što je ostalo od aktiviteta građana kao građana?

Postavljajući ovo pitanje imamo na umu prije svega proces koji započinje s novim vijekom i usponom znanosti, prije svega prirodnih znanosti, i od tada s njom povezane tehnike koja nastoji obuhvatiti sva područja života, pa tako i politiku. Izvorni smisao političkog koji je živim održala Aristotelova filozofija politike kao znanost o naizmjeničnom vladanju i pokoravanju slobodnih i jednakih građana zapada u krizu, utoliko što se političko djelovanje kao razborita činidba u Aristotelovom smislu podvodi pod tehničku djelatnost, pa se u tom smislu i ne govori o politiziranju građana u izvornom značenju nego pak o njihovom instrumentaliziranju i funkcionaliziranju kao podanika. Država zadobiva središnje mjesto u novovjekovnom razumijevanju političkog, i to država kao instrument prisile. U tom smislu Max Weber pod politikom razumijeva "vođenje ili uticaj na vođenje neke političke organizacije, a u našem slučaju - države" (Weber, 1988, 55). A u pokušaju odgovora na pitanje "što je država" Weber jasno daje do znanja da se ona ne može definirati polazeći od sadržaja njene djelatnosti. Ona se, suprotno tome, definira instrumentalno, dakle, polazeći od specifičnog sredstva koje joj stoji na raspolaganju - to je monopol legitimne primjene fizičke sile. Weberovo shvaćanje političkog veže se na novovjekovno shvaćanje koje započinje s Machiavellijem i Hobbesom, a koje radikalno napušta aristotelovsku paradigmu utoliko što iz države (politike) odstranjuje njen sadržaj, i to poglavito etički sadržaj kao ozbiljenje dobrog života, a budući da država zadobiva značenje aparata sile i nasilja, ni građani više nemaju status građana koji tvore i oblikuju državnu zajednicu, nego postaju podanici državnog aparata. I dok se izvorno politiziranje građana u vrijeme nastanka prvih demokracija antičke Grčke vršilo na osnovi njihove razboritosti, praktičnih

uvida i odgajanja kreposnih građana sposobnih da preuzmu vladavinu kad na njih dođe red, dotle se novovjekovno i moderno politiziranje podvodi pod apstraktne teorije i pragmatične tehnike. "Dok je izvorno politiziranje vodilo razboritom, časnom i plemenitom djelovanju i kreposti građana, moderno politiziranje vodi instrumentaliziranju i funkcionaliziranju građana kao podanika" (Pažanin, 1988, 200).

Na ovaj način briše se ona temeljna razlika na kojoj je inzistirao Aristotel da bi izlučio bit političkog. *Polis* je za njega bila savršena zajednica slobodnih i jednakih građana koji u naizmjeničnom vladanju i pokoravanju vladavini ostvaruju svoju krepost kao građani. Stoga je njegova praktična filozofija jedinstvena etika i politika - *philosophia anthropina*. Instrumentalističko shvaćanje politike polazeći od građana kao podanika uvodi domaćinske odnose vlasti u područje političkog. Već je istaknuto da u području domaćinstva jedni uvijek vladaju, a drugi se pokoravaju. Stoga Aristotel istočnjačke despocije uspoređuje s odnosom u području *oikosa*, negirajući im obilježje političkog. Svođenje građana na podanike podrazumijeva da postoje neki građani koji imaju posebno političko znanje - oni su profesionalni političari. Atenjani 5. stoljeća prije Krista to ni u kom slučaju nisu bili, oni su bili ljudi koji su većinu svog vremena provodili baveći se ostalim, ne-političkim aspektima života. No njihov politički aktivitet, iako je u većine građana imao tek sporednu ulogu u cjelokupnosti njihova života, bio je javan, pa u tom smislu i jedini način iskazivanja njihove istinske ljudske prirode. Atenjani, dakle, nisu živjeli od politike kao Weberovi politički činovnici, nego istinski za politiku, jer su smatrali da tek u javnosti, razboritim djelovanjem i govorom postaju ljudi u punom značenju te riječi. Zbog toga je upravo Aristotel svojom *politeiom*, a ne Platon svojom "idealnom državom", izrazio bit izvorno grčkog shvaćanja demokracije i političkog uopće, utoliko što je, načelno razlikujući svojevrstnost teoretskog, praktičnog i poetičkog znanja, ukazao na to da politika ne može biti stvar niti filozofa kao najumnijih, niti pak bilo koje druge elite vladatelja, nego da je ona stvar svih slobodnih i jednakih građana.

U svjetskoj povijesti taj aktivitet građana više nikad nije ponovljen, čak niti u neposrednim demokracijama. Za Atenu je vrijedilo da Atenjanin može u narodnoj skupštini ne samo glasovati o predloženim zahtjevima, nego i sam može podnositi prijedloge, a time su svi Atenjani imali pravo na odlučivanje i na inicijative. Na taj je način samo za atenske demokracije odluka naroda u pravom smislu bila volja svih građana, a ne samo odluka viših slojeva.

Ako je taj aktivitet građana zadobio suženi sadržaj već u Rimu, gdje narod samo prihvaća ili odbija zahtjev magistrata (sastavljenog od aristokrata) ali ne sudjeluje u njegovom formuliranju, ima li onda ikakve mogućnosti da se

praksa moderne, predstavničke demokracije poveže s izvorno grčkim poimanjem političkog, odnosno s Aristotelovim pojmom *politeie*? Može li danas postojati "zajedničko dobro", ili je ono definitivno ugušeno strahom od povrede privatnog interesa?

O mogućnosti povezivanja Aristotelovog shvaćanja *politeie* i suvremene demokratske prakse piše Ante Pažanin u tekstu "Svjetskopovijesni smisao demokracije i predstavništvo naroda", polazeći pritom od radova Dolfa Sternbergera i Ernsta-Wolfganga Böckenfördea. U Sternbergerovoj analizi Pažanin ističe pojam "miješanog ustava" kao odrednicu *politeie*. Sternberger, naime, Aristotelovu *politeiu* razumijeva kao povezanost ili izmiješanost aristokracije i demokracije, pri čemu se demokratsko očituje u tome što svi građani na neki način sudjeluju u vladanju, a aristokratsko u tome što manjina obnaša državne funkcije. Modernu ustavnu državu Sternberger također vidi kao sličnu mješavinu, po čemu je ona, kao nova *politeia*, usporediva s Aristotelovom starom *politeiom*. Pri tom Sternberger polazi od Aristotelovog određenja *polisa* kao zajednice slobodnih i jednakih građana i naglašava Aristotelovu odrednicu građana po kojoj su građani svi oni koji na bilo koji način sudjeluju u vladanju. Odstupajući od svog učitelja, Aristotel je u izgradnji svoje praktične filozofije krenuo od konkretnog *polisa* i konkretnog dobra pa je stoga bio i te kako svjestan činjenice da nisu svi građani jednakih sposobnosti za obnašanje najodgovornijih vladateljskih funkcija u polisima. U tom smislu, Aristotel se dvoumi oko vrednovanja sudjelovanja u narodnoj skupštini kao jedne vrste djelatnosti vladanja, da bi ipak došao do vremenski ograničenih i neograničenih funkcija, pri čemu je sudjelovanje u skupštini također neka vrsta funkcije, odnosno vrsta djelatnosti vladanja. Za Sternbergera to predstavlja ingeniozno rješenje, u tom smislu što Aristotel i onima koji svojim glasom daju snagu odlukama države daje udjela u vladanju. Upravo je ovakvo određenje građanina koji, dakle, u vladanju polisom sudjeluje i onda kada nije arhont ili vladatelj, Sternbergeru dostatan razlog za usporedivost stare i nove *politeie*, za prenošenje antičke u modernu iskustvenu materiju. To prenošenje je, kako ističe Pažanin, za Sternbergera moguće upravo zbog toga jer postoji fenomenalna sličnost koja se sastoji u realnom povratku iste strukture. Iste strukture koja se Sternbergeru doima kao začuđujuća okolnost "da je upravo apsolutno novovjekovna, potpuno bez uzora, posve neantička ideja i snaga općeg prava čovjeka bila ona koja je modernu državu učinilo sličnom antičkom polisima" (nav. pr. Pažanin, 1992). Pravo je čovjeka, međutim, bez države, prema Sternbergeru, ništavno. Stoga ono nužno mora postati pravo građanina, a odlučno pravo građanina u modernim ustavnim državama očituje se prije i iznad svega kao izborna pravo,

pravo biranja. U tom smislu je predstavništvo i parlament kao predstavničko tijelo za Sternbergera ona osobenost moderne ustavne države ili nove *politeie* koja u jeku nacionalne izborne kampanje stupa u stanovitom smislu upravo na mjesto antičke narodne skupštine kao apsolutno moderni fenomen, ali se u isto vrijeme doima "jedinstvenom snažnom, u prostoru i vremenu proširenom skupštinom savjeta" (isto). Ono što Pažanin posebno naglašava u ovoj Sternbergerovoj analizi jest to što on ne pretpostavlja nikakvu direktnu, neposrednu demokraciju, neposredno sudjelovanje građana u donošenju odluka od značenja za čitavu državu kakvu su prakticirali Atenjani 5. stoljeća pr. n. e., nego upravo inzistira, svjestan svih povijesnih promjena, na reprezentaciji, predstavništvu te biračkom pravu građana kao novoj vrsti mješavine koja karakterizira novu *politeiu* u kojoj su i oni koji obnašaju funkcije i oni koji ih izabiru i kontroliraju građani države.

Na ovaj način Sternberger aktualizira Aristotelov pojam *politeie* utoliko što je kao mješavinu aristokracije i demokracije prenosi u suvremenost u kojoj moderno, novovjekovno ljudsko pravo da bira i kontrolira svoje političke predstavnike ističe kao demokratski, a predstavništvo, odnosno parlament kao aristokratski element moderne ustavne države ili nove *politeie*. Time, smatra Pažanin, čini usporedivim staru i novu *politeiu*.

I drugi autor na čija se promišljanja nadovezuje Ante Pažanin u spomenutom tekstu, Ernst-Wolfgang Böckenförde, ustrajava na predstavništvu kao neotuđivom i neophodnom elementu zbiljske demokracije koja tek omogućuje "ustavnu državu" kao novu *politeiu*. Iako je Böckenfördeova upućenost na neke bitne odrednice Aristotelove praktične filozofije nesumnjiva, ipak za njega predstavništvo ni u kom slučaju ne predstavlja deficit demokracije. Upravo suprotno. U svojoj kritici direktne ili neposredne demokracije Böckenförde naglašava da se u predodžbi neposredne demokracije kao pravog oblika demokracije koncipira pojam demokracije koji je nerealan. Nerealan, koliko u pragmatičnom smislu jer se ne može praktičnopolitički ozbiljiti, toliko i u teorijskom smislu. Ne ulazeći detaljnije u Böckenfördeovu kritiku neposredne demokracije istaknimo tek da je u osnovi te kritike zapravo tvrdnja, koju Böckenförde argumentira, da direktna demokracija u modernim političkim zajednicama vodi do političkog profesionaliziranja manjine, dakle, upravo do onog što nastoji spriječiti. Po Böckenfördeu neposredno-demokratski ogrtač prikriva skrivenu predstavničku strukturu, koja se pri tome razvija. Poimajući demokraciju kao "ustavnu državu" te kao državni oblik koji predstavlja organizaciju vladavine, Böckenförde ističe da su upravo predstavnički organi, kao samodjelujući, uvjeti mogućnosti demokratske organizacije vladavine. U tom smislu se predstavništvo podrazumijeva kao

konstituirajući element demokracije, iako je i u modernom ustavotvorstvu nositelj ustavotvorne vlasti politički narod, budući da se samodjelujuća reprezentativna vlast vođenja i odlučivanja vraća na narod, odnosno ona je legitimirana odozdo prema gore. Pri tome plebiscitarni element u demokratskoj organizaciji državne vlasti za Böckenfördea sadrži balansirajući i korigirajući element u odnosu na reprezentativnu vlast. Politički narod na taj način ostaje nositelj ustavotvorne vlasti, jer plebiscitarni elementi ne vrijede samo kod donošenja i mijenjanja ustava. Pažanin posebno ističe Böckenfördeovu misao da demokracija nije apriorna danost ili mogućnost u zajedničkom životu ljudi, nego proizvod povijesnog razvoja i političke kulture, što pretpostavlja da se za ozbiljenje demokracije u nekom narodu, pored normativno-pravnih i institucionalno-strukturnih značajki, moraju uzeti u obzir i povijesno-političko-etičke pretpostavke. One, između ostalog, podrazumijevaju "postojanje stanovite emancipacijske strukture društva", zatim takav razvoj školskog, informativnog i komunikacijskog sistema nekog društva i njegove kulture koje niti će voditi intelektualiziranju demokracije niti tehničiranju i instrumentaliziranju javnog mnijenja. I političko-strukturalne i etičke pretpostavke stavljaju u središte pažnje odnos građana i državne vlasti - prve na način da propituju u kojoj mjeri može postojati demokracija i održavati život i u uvjetima tehnokratskih struktura znanstveno-tehničke civilizacije, dok etičke pretpostavke podrazumijevaju "življenu političku uobičajenost" koja prije svega znači "demokratski ethos", odnosno življenje i prihvaćanje demokratskih vrijednosti kakve su poštovanje drugog u njegovom političkom uvjerenju, otvorenost za argumentaciju i kompromis, lojalnost prema odlukama većine, priznavanje jednakih šansi političkog dobivanja moći itd. No, ono što od etičkih pretpostavki demokracije čini samu njenu osnovu jest spremnost građana i predstavništva kao nositelja vlasti da političke odluke donose u zajedničkom interesu svih članova političke zajednice, odnosno da se ni građani ni obnašatelji funkcija u vlasti ne orijentiraju k osobnom interesu, nego da kao pripadnici nacije, shvaćene kao politički pojam naroda, dakle, kao slobodni i jednaki državljani djeluju s odgovornošću za socijalnu i političku cjelinu.

Naglašavanjem upravo povijesno-političko-etičkih pretpostavki demokracije Böckenförde nudi jedan živi, suvremeni način iščitavanja Aristotelove praktične filozofije kao jedinstvenog političko-etičkog nauka, što ističe i Pažanin u svom tekstu. Upravo je u brizi za *polis* kao cjelinu zadržan smisao prvih demokracija u ljudskoj povijesti, kao i smisao dobrih oblika vladavine kod Aristotela. Uvažavajući naša suvremena shvaćanja individualnih interesa, potreba, prava i sloboda kao tekovina povijesnog razvoja koja nadilaze grčka, rimska, kršćanska te novovjekovna mišljenja o tome, njihovo

ispunjenje u modernoj ustavnoj liberalno-demokratskoj državi kao novoj *politei* upućeno je na opće dobro. To podrazumijeva ponovno ukazivanje i vraćanje na Aristotelovo etičko-političko razumijevanje zajedničkog dobra kao sretna i dobra života što ga suvremeni čovjek ozbiljuje u demokratskoj državi kao svoje individualno pravo i zbiljsku slobodu.

Literatura

- ARISTOTEL (1988): *Politika*, Zagreb, Globus-Sveučilišna naklada Liber.
- ARENDRT, H. (1991): *Vita activa*, Zagreb, Biblioteka August Cesarec.
- PAŽANIN, A. (1988): *Metafizika i praktična filozofija*, Zagreb, Školska knjiga.
- PAŽANIN, A. (1992): *Svjetskopovijesni smisao demokracije i predstavništvo naroda*, Politička misao, 4, 116-129.
- WEBER, M. (1988): *Politika kao poziv*, u: *Kritika kolektivismu*, Beograd, Filip Višnjić, 55-97.

Ratko Čorić: THE SIGNIFICANCE OF ARISTOTLE'S UNDERSTANDING OF *POLITEIA* FOR CONTEMPORARY DEMOCRACY

Summary

In this paper the author explores the rise of the concept of politics amongst by the Greeks which acquires its full expression in Aristotle's practical philosophy. Its central term is *politeia*, understood as the activity of free and equal citizens in the creation of good living within a community. *Politeia* is also an internal purpose which conducts all the state forms that arise in concrete political practise as "mixed constitution". Starting from this the paper explores some current attempts to make a relationship between old and new *politeia* as mixtures. New *politeia* as a modern constitutional state is a mixture in which representation is the element of aristocracy, and the common vote right is the element of democracy. Care for the social and ethical totality of political representatives and the same for the citizens who vote and control them make the modern constitutional state comparable with Aristotle's *politeia*.

KEY WORDS: *politeia*, modern constitutional state, direct democracy, representation, mixed constitution, care for social and ethical totality